

Хто перший: Василь Гоголь, чи Котляревський?

„Найвищий твір, котрим кінчиться література XVIII. віку, „Енеїда“ Котляревського, — писав акад. Михайло Грушевський у першому томі „Історії української літератури“, — настільки перейнята народнім елементом і зближена до сучасного життя, що нею звичайно розпочинають нове відродження, XIX. віку. Я думаю, що правильніше завершувати цим твором шкільну літературу переходової доби, з котрого „Енеїда“ звязана всім, а починати нову добу нашої літератури „Наталкою“, того ж Котляревського, як втіленням ідей нового відродження — ідей романтичної народности, котрими навіянє це відродження“ (с. 84).

Коли на думку акад. Грушевського „Енеїда“ Котляревського є завершенням попередньої доби, а нову добу української літератури розпочала щойно його „Полтавка“, отже коли акад. Грушевський признав Котляревському лиш роль батька нової української драми, спробував відібрати йому цю останню проф. Леонід Білецький у статті „Біля початків нової української комедії і водевілю“ в 99 томі „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“. Автор почав свою сороксторікову статтю ствердженням, що „до останніх часів у свідомості історично-літературних дослідників панує переконання, що творцем нової української драми взагалі, а комедії й водевілю зокрема був і є Іван Котляревський“. Такому поглядові протиставився проф. Гоголь, батько Миколи, випередив Котляревського, написавши свої обидві комедії „в першу добу перебування Д. Трошинського в Кобинцях, а саме між роками 1809—1813“. З такого підходу до справи виплило послідовно даліше твердження автора, а саме, що „водевіль Ів. Котлевського „Москаль-Чарвіник“ був написаний під впливом комедії „Простак“ Вас. Гоголя. Словом, у висліді мозольної спроби „в бажанім напрямі лише намітити стежку“ проф. Білецький поставив у підсумках тезу, що свої обидві комедії написав Василь Гоголь „ще задовго до того часу, коли Ів. Котляревський виступив на полі драматичної літератури“.

Висловлюючи свою думку про відмінні ролі „Енеїди“ й „Полтавки“ Котляревського, акад. Грушевський не спостеріг, що таким робом він розколов одного й того самого письменника між дві літературні доби. На гимназовий і перелетний характер згаданої думки акад. Грушевського вказує те, що він не зазначив, куди примістити в історії української літератури ті всі писання, які зродились як наслідування або загалом появились під впливом Котляревського, словом, що зробити з т. зв. „котляревщиною“. Остання довгим хвостом тягнеться за „Енеїдою“ Котляревського й не дозволяє завершувати нею „шкільної літератури переходової доби“.

Але погляд проф. Білецького не має характеру перелетности. Для оборони своєї тези написав автор велику статтю. А в нас часто трапляється, що в історії літератури, як і взагалі в історії, безкритично повторюють надруковані думки. Це й спонукує мене подивитись на справу відмінно від проф. Білецького та прилучитись до тих, які

уважають Котляревського, а не Василя Гоголя за батька нової української драми.

Найдавнішу згадку, яка дісталась на денне світло, маємо про комедію Василя Гоголя, в листі його сина Миколи з 12. травня (30. квітня) 1829 р. з Петербурга до матері. Даю її в українському перекладі: „Ще прохаю вас вислати мені дві батенькові малоруські комедії: „Візця—собака“ й „Роман з Параскою“. Тут так цікавить усіх усе малоруське, що я постараюсь спробувати, чи не можна однієї з них виставити в тутешньому театрі. За це дістався би бодай мені хоч невеличкий збір; а на мою думку нічим не треба гордувати, на все треба звернути увагу“. Прохання Миколи Гоголя було впливом великого зацікавлення Україною в кінці 20-тих і в 30-их роках серед московських літературних сфер і в московському громадянстві взагалі.

Згадка про обидві комедії Василя Гоголя в листі його сина Миколи з 1829 р. набирає окремого значіння, якщо звязати її з оповіданням Панька Куліша в „Записках“ „О жизни Николая Васильевича Гоголя“ про те, якто Микола Гоголь, будучи учнем ніженської гімназії, „повернувшись одного разу по феріях до гімназії, привіз в українській мові комедію, яку грали в домашньому театрі Трошинського, і з журналіста став директором театру й актором.“ Ніженську гімназію заснували 1820 р., а в 1821 р. вступив до неї Микола Гоголь.

В усякому разі й згадка Миколи Гоголя в листі про обидві українські комедії батька й наведене оповідання Куліша свідчать про свіжу традицію комедій Василя Гоголя, яка, взята під увагу, може була би зменшила вражіння на проф. Білецького, залишене листом Андрея Трошинського до Василя Гоголя з квітня 1813 р. Тут стояло ось-що (подаю в перекладі з московської мови): „Також дуже похваляю вас за те, що ви подали нашому добродієві родині задоволення, прийнявши на себе обовязки щодо театральних вистав, які в згідному родинному побуті зокрема для старих, що жили у великому світі, доставляють нагоди перевести час серед утіх“. „Оці слова признання за В. Гоголем його театральної діяльности ще до 1813 року є найбільшим аргументом нашого твердження“ — признав проф. Білецький у своїй статті, хоч наведені слова швидше вказують, що в 1813 р. були театральні вистави в Кибинцях новинкою. А те вже певне, що кибинецькі вистави не почались українськими творами, зокрема комедіями Василя Гоголя.

При тому, завзявшись оборонити свою згорі поставлену тезу, автор лишив без уваги звістки, які могли бути невідгідні для поставленої тези. Ось н. пр. звістка з листу Василя Ломиковського з 5. серпня (24. липня) 1823 р. до Івана Мартоса про те, що „вся юрба великою ордою переїжджає через Миргород до столиці Кибинці в перших днях вересня“, себто, рахуючи на новий календар, у половині вересня (усе літо прожив тоді Трошинський в Єресках). У найближчому листі з 7. вересня (26. серпня) 1823 р. повідомляв Ломиковський Мартоса, що „театральні куліси везуть з Полтави“, що стає не без значіння попри нерідких поїздках Василя Гоголя до Полтави в усяких справах.

Та в листуванні Василя Ломиковського з Іваном Мартосом є ще цікавіша звістка для вирішення справи датування „Простак“ Василя Гоголя. Оповідуючи в листі з 6. березня (22. лютого) 1822 р. про хворобу Трошинського й поміч домашнього лікаря, докинув Ломиковський таке речення: „Напоїли Романа допьяна, й коли він почав загикуватись, сказав старий: „У нас обох язык не так порушується, але з ріжних причин“. Про того самого Романа згадав і автор життєпису Трошинського (Русская Старина, 1882, червень), оповідаючи про пізніший побут Трошинського в Кибинцях. Між іншим згадав тут життєписець „про дурацтва якогось Романа Івановича, що виконував у домі Трошинського роль блазня (блазнів тоді уважали за доконечну принадлежність обстано-ви багатих панів)“.

А звязок блазня Романа з „Простак“ Василя Гоголя безсумнівний. Ще на декілька років перед тим, заки Куліш опублікував текст „Простак“ Василя Гоголя в „Основі“ за лютий 1862 р., він із оповідання дружини Василя Марії розкрив цей звязок у „Записках“ о „жизни“ її сина. Ось це оповідання в українському перекладі: „Перша з комедій Гоголевого батька називалась подвійним титулом: „Роман і Параска, або (друга назва призабута)“. В цій песці змальовані чоловік і жінка, що жили в домі Трошинського „за плату, або на інших умовах“, і належали, як видно, до „вищого льокайства“. Вони звились у ко-

медії під справжніми іменами, тільки в простому селянському побиті, і хоч відігравали сливе те саме, що траплялось у них у дійсному житті, одначе не пізнавали себе на сцені. Трощинський був людиною віку Катерини й любив держати при собі блазнів; але цей Роман був смішний тільки своїм тупоумством, якому колишній міністер справедливости не міг досить надивуватись. А щодо дружини Романа, вона була доволі прудка жінка та вміла водити чоловіка за ніс. Такою вона й змальована в комедії“.

Ще одно. Відповідаючи в „Простаківі“ москалеві на питання, чому він продав останній хліб, Роман виправдується ось-як: „А що ж маєш робити? Де ж би я грошей узяв на подушне? Заробити не здужаю; нивки і ліски вже давно розпродав; скот ніпочому; тількищо послідній хліб продати, щоб прокляті сіпаки не обливали на морозі холодною водою. Добре було колись, що продав бузівка та й розплатився; а тепер і корову з телям продаси, — то тільки хіба за половину заплатиш, бо тепер та корова (за ту корову), що треба було рублів сорок заплатити, більш не дадуть ялишники, як рублів десять. Оттаке тепер на світі настало! Де ж нам гроші брати?“.

Чи не маємо в наведених словах Романа відгомону наслідків голоду на Україні в 1819 р.? Як відомо з праці Слабченка, в 1821 р. князь Репнин добивсь у Петербурзі відкладення податкових оплат і виведнав хлібну позичку для державних селян і козаків.